

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.156 (157)

БЕЗПАЛА В.В.**ІСТОТНІ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ЗАКОНУ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНИ СУДОВОГО РІШЕННЯ
В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАННЯ**

У статті аналізуються сутність та види істотних порушень вимог кримінального процесуального закону як підстави для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках, досліджується судова практика визнання тих чи інших порушень вимог закону істотними та такими, що є підставою для скасування або зміни судового рішення. Перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесуального права, удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування визнано подальшу розробку системи істотних порушень вимог кримінального процесуального закону як підстави для скасування або зміни судового рішення.

Ключові слова: скасування або зміна судового рішення, підстави скасування або зміни судового рішення, кримінальні процесуальні правопорушення, істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, умовні та безумовні істотні порушення вимог кримінального процесуального закону.

В статье анализируются сущность и виды существенных нарушений требований уголовного процессуального закона как основания для отмены или изменения судебного решения в апелляционном и кассационном порядках, исследуется судебная практика признания тех или иных нарушений требований закона существенными и такими, которые являются основанием для отмены или изменения судебного решения. Перспективным направлением развития науки уголовного процессуального права, усовершенствования уголовного процессуального законодательства и практики его применения признана дальнейшая разработка системы существенных нарушений требований уголовного процессуального закона как основания для отмены или изменения судебного решения.

Ключевые слова: отмена или изменение судебного решения, основания для отмены или изменения судебного решения, уголовные процессуальные правонарушения, существенное нарушение требований уголовного процессуального закона, условные и безусловные нарушения требований уголовного процессуального закона.

In the article the essence and types of essential violations of requirements of the criminal procedural law as the bases for cancellation or change of the judgment in appeal and cassation orders are analyzed, court practice of recognition of these or those violations of requirements of the law essential and such which are the basis for cancellation or change of the judgment is investigated. Further development of the system of essential violations of requirements of the criminal procedural law as the bases for cancellation or change of the judgment is recognized as the perspective direction of development of science of a penal procedural law, improvement of the criminal procedural legislation and practice of its application.

Key words: *cancellation or change of the judgment, basis for cancellation or change of the judgment, criminal procedural offenses, essential violation of requirements of the criminal procedural law, conditional and unconditional violations of requirements of the criminal procedural law.*

Вступ. Новий етап розвитку кримінального процесуального законодавства та сучасна практика його застосування вимагають особливої уваги до питань якості судових рішень у кримінальному провадженні, недопущення до виконання тих судових рішень, які не відповідають встановленим законом критеріям законності, обґрунтованості, вмотивованості та справедливості; з'ясування того, якою мірою чинна система підстав для скасування або зміни судового рішення забезпечує виконання завдань кримінального провадження, реалізацію правового та соціального призначення судового рішення як акту правосуддя.

Подекуди неоднозначне розуміння сутності підстав для скасування або зміни судових рішень, а також їх неоднакове застосування судами вищих інстанцій під час перегляду судових рішень засвідчує актуальність зазначеної проблематики, що не знижує свого рівня із року в рік.

Так, за даними судової статистики, у 2016 р. апеляційними судами судові рішення скасовано щодо 15,8 тис. осіб, або 35,8% кількості осіб, стосовно яких апеляційними судами переглянуто судові рішення у кримінальних справах (у 2015 р. – стосовно 34,9% осіб) та змінено стосовно 3,8 тис. осіб, або 8,7% [1].

У I кварталі 2017 р. судами апеляційної інстанції щодо 3,9 тис. осіб (35,4%) судові рішення було скасовано та стосовно 925 осіб, або 8,4%, – змінено.

Питома вага кількості осіб, стосовно яких вироки місцевих загальних судів скасовано, становить 30,8% осіб, щодо яких вироки переглянуто в апеляційному порядку. Питома вага кількості осіб, стосовно яких ухвали місцевих загальних судів скасовано, становить 47% осіб, щодо яких ухвали переглянуто в апеляційному порядку [2].

Протягом 2016 р. Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) було скасовано та змінено судові рішення стосовно 1,6 тис. осіб, або 49,4%.

Упродовж зазначеного періоду ВССУ переглянуто вироки щодо 1,9 тис. осіб, із них скасовано і змінено вироки стосовно 779 осіб, або 41,2%, з яких скасовано вироки стосовно 644 осіб, або 34,1% [3].

Окрім суто статистичних даних, варто вказати і на те, що суди різних інстанцій по-різному оцінюють одні й ті самі обставини як такі, що можуть стати підставою для скасування або зміни судового рішення.

Так, наприклад, ухвалою від 9 січня 2014 р. колегія суддів судової палати у кримінальних справах ВССУ ухвалу Апеляційного суду Вінницької області від 6 червня 2013 р. скасувала, а справу направила на новий апеляційний розгляд, визнавши, що суд апеляційної інстанції допустив істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, скасувавши вирок Ленінського районного суду м. Вінниці від 6 квітня 2012 р. Зокрема, суд апеляційної інстанції не звернув уваги на протиріччя у показаннях потерпілих та не вказав, які їх показання відповідають дійсності, а які він не бере до уваги та чому. Крім того, апеляційний суд, перевіряючи вирок, допустив протиріччя в своїх висновках [4].

Наведені дані підтверджують, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства та, зокрема, судової практики його застосування, проблема якості судових рішень та застосування судами вищих інстанцій підстав для їх скасування або зміни залишається актуальною.

Незважаючи на наявність значної кількості робіт таких учених, як С.І. Вікторський, І.Я. Фойницький, М.С. Строгович, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.С. Кашка, О.Ю. Костюченко, І.І. Котубей, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.І. Сліпченко, В.О. Попелюшко, Н.Р. Бобечко, Н.В. Кіцен, Ю.М. Мирошніченко, що присвячені дослідженню процедури судового розгляду, ухваленню судового рішення, апеляційному та касаційному провадженням, ряд питань, пов'язаних із повноваженнями судів вищих інстанцій, встановленням ними недоліків судових рішень нижчестоящих судів, застосуванням підстав для їх скасування або зміни не знайшли свого однозначного вирішення, а після прийняття та набрання чинності наявним КПК України, окремі з них вимагають нового наукового аналізу.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження на основі аналізу кримінального процесуального законодавства та практики його застосування сутності однієї з підстав для скасування або зміни судового рішення – істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Результати дослідження. Серед підстав для скасування або зміни судового рішення як в апеляційному, так і в касаційному порядку важливе місце посідає підстава, передбачена п. 3 ч. 1 ст. 409, ст. 412, п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК України – істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Так, за даними судової статистики, у 2016 р. основною підставою скасування вироків суду першої інстанції, відповідно до КПК України, було істотне порушення вимог кримінального процесуального закону (скасовано вироків щодо 354 осіб, або 83,7% скасованих вироків із призначенням нового розгляду). Істотне порушення вимог кримінального процесуального закону стало основною підставою скасування і вироків судів апеляційної інстанції (скасовано вироків щодо 109 осіб, або 82,6% скасованих вироків із призначенням нового розгляду). Так само ухвали судів першої та апеляційної інстанції переважно скасовувались через наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону (75,9% і 82,5% від загальної кількості скасованих ухвал відповідно) [1].

У нормативному формулюванні цієї підстави законодавець використав оціночне поняття – «істотні порушення». При цьому, у ч. 1 ст. 412 КПК України законодавцем наведено орієнтовні ознаки цього поняття – це такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, а у ч. 2 цієї ж статті – перелік порушень вимог кримінального процесуального закону, які законодавцем визнаються безумовно істотними (за наявності підстав для закриття судом провадження в кримінальній справі його не було закрито; судові рішення ухвалено незаконним складом суду та ін.).

Що стосується обставин другої групи – безумовних істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, як вказує Н.Р. Бобченко, маючи приналежність до неспростовних правових презумпцій, вони завжди спричиняють скасування судового рішення з призначенням нового судового чи апеляційного розгляду або із закриттям кримінального провадження. При цьому, на погляд автора, засада публічності зобов'язує суд апеляційної та касаційної інстанції перевірити наявність безумовних істотних порушень кримінального процесуального закону незалежно від інших порушень закону, зазначених в апеляційних та касаційних скаргах [5, с. 104].

Отже, процес встановлення судом вищої інстанції наявності чи відсутності безумовних істотних порушень вимог кримінального процесуального закону має формально визначений характер як за формою, так і за змістом.

Стосовно ж усіх інших обставин, які можуть свідчити про наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, судова практика характеризується певним розмаїттям, визнаючи ті чи інші порушення такими, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, або не визнаючи їх такими.

Як вказує Е.Є. Томін, істотність таких порушень залежить від конкретних обставин справи і визначається судом тільки за умови, що вони перешкождали або могли перешкодити суду об'єктивно, повно та всебічно розглянути справу та винести законний, обґрунтований і справедливий вирок (постанову). Як приклад, автор наводить ситуацію, коли суд не задовольнив клопотання підсудного про виклик і допит свідка, посилаючись на те, що свідок був допитаний під час досудового слідства, суд допустив процесуальне порушення, оскільки під час постановлення вироку суд не зможе надати оцінку показанням цього свідка, оскільки він не дослідив їх. Проте таке порушення суд апеляційної або касаційної інстанції визнає істотним тільки в разі, якщо встановить, що, не допитавши свідка, суд першої інстанції не зміг з'ясувати обставини, які могли мати істотне значення для справи [6, с. 178].

Як відомо, використання оціночних понять у нормативному врегулюванні тих чи інших відносин загалом дає суб'єкту правозастосування можливість прийняти рішення з урахуванням усіх фактичних обставин конкретної ситуації, сукупність яких далеко не завжди може бути врахована у законі.

Зрозуміло, що прояви (форми) порушень вимог кримінального процесуального закону можуть бути доволі різноманітними.

Аналіз матеріалів судової практики з розглядуваного питання засвідчує, що найбільш поширеними випадками встановлення судом вищого рівня істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, які є підставами для скасування або зміни судового рішення, є:

1. Ухвалення судом рішень, які виходять за межі його компетенції, визначеної законом на відповідному етапі кримінального провадження.

Так, ухвалою від 25 червня 2015 р. Апеляційний суд м. Києва встановив наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, допущених судом першої інстанції під час ухвалення рішення про повернення обвинувального акту прокуророві. Зокрема, досліджуючи обвинувальний акт, суд першої інстанції, всупереч вимогам п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України, під час підготовчого судового засідання здійснив його аналіз не лише за формою, а й за змістом (оцінка правильності кваліфікації дій особи), чим фактично перейшов до розгляду кримінального провадження по суті. Тим самим висновки суду першої інстанції вийшли за межі його компетенції на підготовчій стадії судового розгляду [7].

2. Ухвалення судом рішень і вчинення дій, що призвели до порушення права обвинуваченого на захист.

Так, ухвалою від 23 лютого 2016 р. Апеляційний суд м. Києва встановив наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, допущених судом першої інстанції під час судового розгляду та ухвалення за його результатами рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, всупереч вимогам ч. 2 ст. 54 КПК України, суд першої інстанції, отримавши від адвоката заяву обвинуваченого про відмову від його адвокатських послуг, відповідне питання в судовому засіданні не розглянув і протокол відмови обвинуваченого від захисника не склав, чим порушив вимоги кримінального процесуального закону, що пов'язані з порушенням права обвинуваченого на захист [8].

3. Наявність обставин, які, відповідно до пп. 2, 3 ч. 1 ст. 415 КПК України, є підставами для скасування вироку чи ухвали суду та призначення нового розгляду в суді першої інстанції.

Так, ухвалою від 18 січня 2017 р. Апеляційний суд м. Києва встановив наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, допущених судом першої інстанції під час ухвалення та виготовлення судового рішення – обвинувального вироку. Зокрема, всупереч вимогам ч.ч. 1, 6 ст. 376 КПК України друкований текст вироку, як і його копія, не був підписаний головою, а його копія не була вручена прокурору. Таким чином, вирок підлягає скасуванню з призначенням нового розгляду в суді першої інстанції в іншому складі суду, оскільки необхідність прийняття такого рішення прямо передбачена п. 3 ч. 1 ст. 415 КПК України [9].

4. Неправильне застосування судом вимог кримінального процесуального закону в частині умов укладення угоди під час ухвалення вироку на підставі угоди.

Так, ухвалою від 23 червня 2016 р. Апеляційний суд м. Києва встановив наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, допущених судом першої інстанції під час ухвалення обвинувального вироку на підставі угоди про примирення між обвинуваченим та потерпілим. Зокрема, всупереч вимогам ч. 3 ст. 469, п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК України, суд першої інстанції під час ухвалення вироку належним чином не перевірів угоду на відповідність вимогам КПК України і залишив поза увагою обставини, за наявності яких затвердження угоди про примирення між обвинуваченим і потерпілим є неприпустимим, таким, що суперечить основним положенням кримінального провадження на підставі угод, а тому вирок суду не може вважатися законним та обґрунтованим [10].

5. Нероз'яснення судом прав учасників судового розгляду та нез'ясування їх думки (позиції) у передбачених законом випадках щодо можливості ухвалення певного судового рішення.

Так, ухвалою від 28 липня 2015 р. Апеляційний суд Полтавської області встановив наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, допущених судом першої інстанції під час ухвалення рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, всупереч вимогам ст. 285 КПК України, суд першої інстанції не роз'яснив обвинуваченій підставу звільнення від кримінальної відповідальності, наслідки і право заперечувати проти закриття кримінального провадження та, не отримавши згоди, звільнив її від кримінальної відповідальності [11].

Наведені найбільш типові та інші аналогічні порушення вимог кримінального процесуального закону, що представляють собою порушення кримінальної процесуальної форми, безперечно, перешкодили або могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення, а тому цілком виправдано набули статус підстав для скасування або зміни судового рішення у судовій практиці.

Висновки. Наслідком ухвалення судом першої або апеляційної інстанції незаконного, необґрунтованого, невмотивованого чи несправедливого судового рішення є юридична відповідальність, що є правовідновлюючою за своїм характером. Як і будь-яка юридична відповідаль-

ність, вона має правові та фактичні підстави. Правові підстави виникнення негативної кримінальної процесуальної відповідальності у вигляді скасування чи зміни судового рішення викладені у ст. 409 КПК України. Фактичними підставами такої відповідальності виступають ті порушення матеріального та процесуального закону, що були допущені судом першої або апеляційної інстанції під час судового розгляду загалом й ухвалення судового рішення зокрема.

Перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесуального права, удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування варто визнати подальше розроблення системи істотних порушень вимог кримінального процесуального закону як підстави для скасування або зміни судового рішення.

Список використаних джерел:

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
2. Інформація щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами та апеляційними судами областей, Апеляційним судом міста Києва у I кварталі 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
3. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
4. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 9 січня 2014 року у справі № 5-218км14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36878059#>.
5. Бобечко Н. Безумовні істотні порушення кримінального процесуального закону / Н. Бобечко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2015. – Вип. 14(2). – С. 104–109.
6. Томін Е. Класифікація кримінально-процесуальних порушень / Е. Томін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 10–2. – Т. 2. – С. 177–180.
7. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 25 червня 2015 року у справі № 11-кп/796/1158/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45706300>.
8. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 23 лютого 2016 року у справі № 11кп/796/282/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56753395>.
9. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 18 січня 2017 року у справі № 11-кп/796/29/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64534787>.
10. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 23 червня 2016 року у справі № 11-кп/796/1151/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58496172>.
11. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 28 липня 2015 року у справі № 11-кп/786/417/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50339265>.